

Etninė tematika ir nepakantumas Lietuvos žiniasklaidoje: dienraščių analizė

Vida Beresnevičiūtė, Monika Frėjutė-Rakauskienė

SOCIALINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS

SANTRAUKA. Straipsnyje nagrinėjama, kaip etninės mažumos, pabėgėliai, imigrantai ir kitos grupės bei etniniai klausimai aprašomi Lietuvos spaudoje, kokios vyrauja pagrindinės etninių mažumų grupių charakteristikos. Pasitelkus etninio nepakantumo žiniasklaidoje raiškos formų klasifikaciją, pateikiami Etninių tyrimų centro atliekamos etninės tematikos spaudoje stebėsenos apibendrinti rezultatai bei etninio nepakantumo ir ksenofobijos Lietuvos spaudoje pavyzdžiai. Pagrindinį duomenų masę sudaro 2005 m. spaudoje pasirodę pranešimai etnine tema. Didėjantis informacijos srautas etnine tematika, kuriame dominuoja santykinai „silpnės“ nepakantumo konstravimo spaudoje formos, pvz., negatyvus mažumos grupės vaizdinio kūrimas teksto pagalba, etninės arba religinės grupės minėjimas žeminančiame kontekste ir pan., sutampa su stiprėjančiomis visuomenės neigiamomis nuostatomis ir etninio nepakantumo tendencijomis tam tikrų etninių grupių atžvilgiu. Dažniausiai minimos šios etninės ir religinės grupės: rusai, žydai, čigonai (romai), musulmonai ir imigrantai. Minėtos grupės spaudoje vaizduojamos priskiriant joms reikšmingus negatyvus turinio bruožus, mažai dėmesio skiriant realioms mažumų grupių problemoms bei informaciją pateikiant vienpusiškai.

Pagrindiniai žodžiai: ETNINIS NEPAKANTUMAS, ETNINIŲ MAŽUMŲ GRUPĖS, SPAUDOS ANALIZĖ.

Žiniasklaidos vaidmuo skleidžiant rasistinių ir etninių nepakantumą

Žiniasklaida gali būti nagrinėjama kaip tam tikras socialinių reiškinių rodiklis (pavyzdžiui, socialinių nuostatų barometras) arba kaip savarankiškas analizės objektas, kuris gali būti lyginamas ir analizuojamas kartu su kitais duomenų šaltiniais. Šiuo atveju svarbus žiniasklaidos kaip tarpininko vaidmuo (ne tik tarp informacijos šaltinių ir informacijos gavėjų, bet ir tarp informacijos objektų ir informacijos gavėjų), kuris suteikia informacijos apie įvairias etnines grupes, su jomis tiesiogiai nesusiduriant kasdienėje veikloje. Informacija apie asmens etninę kilmę, odos spalvą, religiją, lytį ar kitas charakteristikas, pateikta tam tikrame socialiniame kontekste, gali lemti išankstinius vertinimus, nusistatymus bei etninius santykius. Ryšys tarp etninių santykių (ir jų vaizdinių) konstravimo žiniasklaidoje¹ ir socialinėje tikrovėje nebūtinai yra tie-

¹ Žiniasklaidos ir visuomenės sąveikos, įskaitant žiniasklaidos įtaką visuomenei, nagrinėjamos pasitelkiant įvairias socialinių mokslų teorines perspektyvas, tačiau iki šiol stokojama

sioginis, tačiau ryškus, kadangi pateikiamas tam tikras etninis ar rasinis žinojimas, jo formos persmelkia kitas visuomenės žinojimo konstravimo formas bei suteikia interpretacinius rėmus.

Per pastaruosius dešimtmečius stebimi nemaži žiniasklaidos pokyčiai – ji tapo daug sudėtingesne ir komercine. Pasak Websterio, „žiniasklaidos funkcija kinta, nes, perimdama visuomenės formuotojo vaidmenį ir traukdamasi nuo funkcijos teikti informaciją, ji vis labiau artėja prie kapitalistinių interesų“ (Webster 2005:172). Kitaip tariant, kinta ir auditorijos (skaitytojo) suvokimas, svyruojantis tarp visuomenės, kuri turi tam tikrų interesų ar teisių, bei rinkos – potencialių vartotojų. Šie aspektai reikalautų platesnio aptarimo ir yra svarbūs analizuojant bei vertinant pateikiamos informacijos turinį. Informacijos srityje vykstantys pokyčiai, susiję su žinių pavertimu preke, įtikinėjimo akcentavimu ir kitais aspektais, neišvengiamai turi įtakos informacijos turiniui ir formoms. Marginalizuotos mažumos, socialinis užrėbis, tam tikrų grėsmių vaizdavimas yra žiniasklaidai dėkingos temos, galinčios staiga pritraukti visuomenės dėmesį ir padidinti leidinių reitingus. Pateikiant naujienas apie etnines grupes, jos dažnai pristatomos akcentuojant skirtumus ir nurodant jų kitoniškumą bei nukrypimą nuo bendrų vertybių ir normų (Downing, Husband 2005: 247). Tuo tarpu mažumų grupės, socialiai atskirtos bendruomenės dažniausiai neturi lygiaverčių galimybių daryti įtaką informaciniam fonui ir kontekstui, kuriuose jos vaizduojamos. Kiekvienas klausimas, patekęs į žiniasklaidos akiratį, yra padidintas ir sustiprinamas – šitaip vienos ar kitos etninės kilmės ar rasės žmonės tampa labiau matomi nei kiti. Būtent nedidelių, visuomenėje lengvai atskiriamų grupių nariai dažniausiai tampa nepakantumo taikiniu ar rasinės diskriminacijos aukomis.

Skirtingų šalių lyginamosios studijos² patvirtina, kad kartą įsivyravęs (apibrėžtas) negatyvus diskursas migrantų ar etninių mažumų atžvilgiu yra linkęs

empirinių tyrimų, kurie įvertintų ir atskleistų žiniasklaidos sukurtą tikrovę ir jos įtaką vartotojų nuomonei, nuostatoms ar suvokimams bei jų kaitai, taip pat veiksmui ar elgesiui. Dauguma šių teorijų yra subjektyvios (paminėtinos socialinės psichologijos teorija, tinklų teorija, kognityvinė žinių trūkumo teorija, kognityvinė darbotvarkės apibrėžimo koncepcija ir kt.), labiau akcentuojančios informacijos tikslą ir poveikį, o ne pranešimo turinį (Smythe, Dallas 2006:231). Pagrindinės žiniasklaidos įtakos studijos pradėtos nagrinėti politiniuose moksluose, analizuojant žiniasklaidos poveikį rinkėjų elgesiui (Lazarsfeld P., Klapper J. T.). Teigiama, kad šiuolaikinėse demokratijose žiniasklaida priartina politinį diskursą prie konkretaus žmogaus, užtikrina valdžios ir piliečių bendradarbiavimą, atlikdama šias funkcijas: interpretuoja naujienas, daro įtaką piliečių nuomonei, formuoja valdžios veiksmų darbotvarkę, ugdo politinę kompetenciją, socializuoja piliečius politiškai. Taip pat tai yra vienas valdžios kontrolės instrumentų, skatinančių diskusijas politinėmis temomis (Krupavičius, Šarkutė 2004: 143).

² Rasiem and cultural diversity in the mass media. An overview of research and examples of good practice in the EU Member States, 1995–2000. Viena, 2002, 36 p.

dominuoti. Jis tampa „fiksuo tu“ repertuaru, kur įvykio aprašymas kartoja tą pačią teiginių, veiksmų ir išvadų grandinę (Rasicm and Cultural Diversity 2002:36), kurią sunku pakeisti. Lyginamoji Europos Sąjungos šalių analizė rodo, kad kalbant apie etninius santykius visose šalyse fiksuojamas dėmesys į negatyvius dalykus (negatyvią informaciją), nusikalstamą veiką, potencialius ar realius konfliktus. Vakarų žiniasklaidai būdingos nuomonės atsispindi bei yra tiražuojamos ir Lietuvos spaudoje.

Rasizmas³ visuomenėje reiškiasi per diskriminacines ar atskirties praktikas, nuostatas, nuomones, požiūrius ar ideologijas. Kaip reiškinys rasizmas reiškiasi visuomenės, grupės, individų, institucijų dimensijose, tačiau tai nėra individualaus asmens bruožas, bet sudėtingas, struktūrinis reiškinys. Kadangi rasizmas – tai socialinė praktika, apibūdinanti visuomenės būseną (būvį), plačiąja prasme visuomenė gali būti rasistinė arba ne, o individai gali turėti rasistinių nuostatų, tačiau rasistais jie gali būti apibūdinti tiek, kiek jų nuostatos įtvirtina visuomenės rasizmą. Įsivyravusios socialinės praktikos ir socialinis žinojimas argumentus pateikia tiek kasdienėse sąveikose, tiek žiniasklaidoje.

Žiniasklaidoje rasizmas komunikuojamas per socialinių reprezentacijų formas. Svarstyti na, ar etninių arba imigrantų grupių įvaizdis bei etninių santykių interpretacija žiniasklaidoje yra sąmoningai iškreiptas (sukonstruotas) vaizdinys, ar yra platesnio socialinių reprezentacijų (re)produkavimo proceso viešojoje erdvėje dalis. Rasizmas žiniasklaidoje dažnai nėra akivaizdus, o greičiau yra numanomas nagrinėjant vyraujančias reprezentacijas, apibendrinančias ar pagrindžiančias teiginius, kurie apibendrinami visos grupės atžvilgiu, tam tikrai grupei priskiriant tik tam tikras socialines kategorijas ar markerius, pabrėžiančius (įvardijančius) socialius skirtumus. Taigi rasistinė ar ksenofobinė informacija žiniasklaidos pranešimuose suprantama kaip bet kuri rašytinė ar vaizdinė medžiaga, propaguojanti, skatinanti ar kurstanti neapykantą, diskriminavimą ar smurtą, nukreiptą prieš asmenį ar asmenų grupę dėl rasės, odos spalvos, etninės kilmės bei religijos.

Šiuolaikinių rasistinių praktikų, etninio nepakantumo tyrinėtojai pabrėžia, kad visuomenėje kinta rasizmo apraiškos, jų formos ir turinys. Rasizmas šiuo atveju suprantamas plačiąja prasme, o formos gali būti pačios įvairiausios – netolerancija, neapykanta, antisemitizmas ar islamofobija, tiesioginė ar netiesioginė diskriminacija, rasistinis smurtas. Bendrąja prasme nuo fizinės agresijos, prievartos ar rasistinio smurto apraiškų, diskriminacijos judama link diskursyvaus rasizmo, t. y. (ne)kalbėjimas, (ne)rašymas apie etnines grupes tampa priemone marginalizuoti ir išskirti mažumų grupes bei patvirtinti domi-

³ Europos Komisijos pateiktas ir Europos rasizmo ir ksenofobijos stebėjimo centro (EUMC) taikomas rasizmo apibrėžimas nurodo, kad rasizmas – tai įsitikinimas, kad rasė, odos spalva, kalba, religija, tautybė ar etninė kilmė gali pateisinti panieką asmeniui ar asmenų grupei arba pagrįsti asmens ar asmenų grupės pranašumą.

nuojančias diskurso praktikas (Barker 1999; Hall 1996; van Dijk 2005). Taigi galima teigti, jog apskritai nuo atviro rasizmo judama link subtilesnio, „užslėpto“ rasizmo formų. Pačiuose tekstuose vengiama atvirų rasistinių, antisemitinių ar nepakančių pasisakymų, kurie gali būti vienareikšmiai apibrėžiami kaip rasistiniai ir kartu provokaciniai. Konstruojamas etninės grupės ar etninių santykių vaizdinys, kurio tikrovėje nėra, tačiau siūloma patikėti, kad būtent toks vaizdinys yra tikras. Subtilesnis vaizdavimo būdas yra labiau įtikinantis, nei tam tikras provokacinis atviras rasistinis tekstas. Tai kartu susiję su pagrindinių antirasistinių normų žinojimu. Naujos rasizmo formos reiškia ir tai, kad rasizmo analizė negali apsiriboti dešiniuoju ekstremizmu ar rasistiniu smurtu, taip pat negali būti apsiribojama tik atviro ar akivaizdaus rasistinių nuostatų arba nuomonių analize.

Daugumoje šalių pripažįstama, kad neapykantos diskursas yra neigiamas reiškinys, žeidžiantis visuomenę ir yra kriminalizuojamas⁴. Į šį reiškinį atkreipė dėmesį ir tarptautiniai ekspertai, pavyzdžiui, 2006 m. vasario mėn. ataskaitoje ECRI ragina Lietuvos valdžios institucijas užtikrinti visų rasinės neapykantos kurstymo atvejų kruopštų tyrimą bei bausmių taikymą ir, nepažeidžiant redaktorių savarankiškumo, reikalauti, kad žiniasklaida užtikrintų, jog skelbiama informacija neskatintų priešiško ir neapykantos visų mažumų grupių atžvilgiu.

Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti, kaip aprašomos etninės mažumos, pabėgėliai, imigrantų ir kitos grupės bei etniniai klausimai Lietuvos spaudoje, kokios vyrauja pagrindinės etninių mažumų grupių charakteristikos, kokios jų reprezentacijos reprodukuojamos. Iš dalies galima teigti, kad atliekama repre-

⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 170 straipsnis numato baudas arba laisvės apribojimą, arba areštą, arba laisvės atėmimą iki dvejų metų už viešus pareiškimus žodžiu, raštu ar panaudojant visuomenės informavimo priemonę tyčiojimąsi, niekinimą, neapykantos skatinimą ar kurstymą diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausantį asmenį dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, taip pat numatoma bauda arba laisvės apribojimas, arba areštas, arba laisvės atėmimas iki trejų metų už viešą kurstymą smurtauti, fiziškai susidroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų arba tokios veiklos finansavimą (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000 09 26, Nr. VIII-1968, įsigaliojo nuo 2006 06 22), [http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=280488]

2006 m. birželio 8 d. ratifikuotas ir nuo 2006 m. liepos 5 d. įsigaliojo Konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų papildomas protokolai dėl rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio veikų, padarytų naudojantis kompiuterinėmis sistemomis, kriminalizavimo (Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų papildomo protokolo dėl rasistinio ir ksenofobinio pobūdžio veikų, padarytų naudojantis kompiuterinėmis sistemomis, kriminalizavimo ratifikavimo, 2006 07 08, Nr. X-674, Žin., 2006, Nr. 75-2848), [http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278845]

zentacijų analizė, siekiant atskleisti konstruojamus etninių mažumų grupių vaizdinius spaudoje. Šiuo atveju apsiribojama spauda dėl keleto argumentų. Paminėtina spaudos išliekamoji vertė – ji leidžia fiksuoti įvykių seką ir įvertinti suteiktą svorį bei prasmę laike. Be to, laiko tėkmėje galima potencialiai atskleisti skirtingas perspektyvas, vertinti galimą informacijos įtaką (poveikį). Kitas paminėtinas aspektas – tai spausdinto žodžio fenomenas, nes užrašyta (išspausdinta) informacija gali būti nagrinėjama įvairiais pjūviais, atsižvelgiant tiek į turinį (tematiką), tiek į laikotarpį. Taip pat gali būti tikrinamos įvairios hipotezės ar konstruojamos įvairios analizės kategorijos. Pagrindinį tyrimo duomenų masę sudaro 2004 m., 2005 m. ir 2006 m. I ketvirčio Etninių tyrimų centro atlikta spaudos stebėseną⁵, kurios metu buvo sistemingai renkami spaudos pranešimai etnine tematika, nagrinėti pagrindiniai etninės informacijos turinio aspektai. Detaliausiai analizuojami 2005 m. duomenys, kurie lyginami su 2004 m. ir 2006 m. I ketvirčio duomenimis.

Etninio ir rasistinio nepakantumo apraiškos Lietuvos žiniasklaidoje: spaudos analizė

Analizuojant etninės tematikos raišką Lietuvos spaudoje pirmiausia svarbu įvardyti pagrindines tendencijas. Peržiūrėjus spaudą ir elektroninius naujienų portalus bei suskaičiavus pranešimus, straipsnius ir žinutes etnine tematika galima stebėti didėjantį informacijos srautą šia tema: 2005 m. pranešimų skaičius gerokai išaugo, lyginant su 2004 m. (žr. *1 pav.*). Dažniausiai tekstuose ir pranešimuose minimos etnines ar religines grupės – tai rusai, žydai, čigonai (romai), imigrantai (ši kategorija apima įvairaus statuso imigrantų grupes, įskaitant leidimus dirbti ir gyventi turinčius užsieniečius, nelegaliai gyvenančius asmenis, prieglobsčio prašytojus, pabėgėlius ir kt.), lenkai, musulmonai, čečėnai, tautinės mažumos apskritai ir kitos etninės mažumos. Atkreiptinas dėmesys, kad minėtos kategorijos yra nevienalytės ir gali sutapti, pavyzdžiui, čečėnai ir musulmonai ar imigrantai ir musulmonai, tačiau atliekant tyrimą siekiama kuo aiškiau atskirti įvairias kategorijas, kurios dažnai pačiuose teks-

⁵ Remiamasi Etninių tyrimų centro atliekama Lietuvos žiniasklaidos stebėseną, vykdoma nuo 2004 m. Daugiausia dėmesio skiriama spaudai lietuvių kalba, t. y. kaupiama ir sisteminama spaudoje pasirodžiusi informacija: tekstai, straipsniai, žinutės ir kt. pranešimai etnine tematika bei apie etnines mažumas, migrantus, pabėgėlius ir kitas mažumų grupes Lietuvoje. Atliekant stebėseną, sudaryta spaudoje ir interneto portaluose spausdintų bei paskelbtų tekstų duomenų bazė, kurioje galima chronologinė ir turininė duomenų paieška pagal įvairias kategorijas. Tyrimui pasirinkti šie dienraščiai lietuvių kalba: *Lietuvos rytas*, *Respublika* ir *Lietuvos žinios*, taip pat pagrindiniai interneto portalai DELFI, OMNI, BERNARDINAI. Be to, fiksuojama kituose informacijos šaltiniuose pasirodanti informacija etnine tema.

tuose būna suplakamos, nesigilinant į jų turinio aspektus. Kategorija „kitos etninės mažumos“ apima etnines grupes, kurių paminėjimas, palyginti su kitomis, sudaro nereikšmingą visų straipsnių ir žinučių dalį (dažniausiai tai seniai Lietuvoje gyvenančios etninės grupės – karaimai ir totoriai) (žr. 2 pav.). Apibendrinus fiksuojamus ir analizuojamus spaudos pranešimus etnine tematika ryškėja dažniausiai Lietuvos spaudoje minimos etninės ir religinės grupės: rusai, žydai, čigonai (romai), musulmonai ir imigrantai.

Pastebėtina, kad atskirų etninių grupių minėjimo dažnumas kito laike, atsižvelgiant į politinį kontekstą, nacionalinius ir tarptautinius įvykius ir kt. Galima teigti, kad išaugusiam rusų etninės grupės aktualumui (įvairia tematika, susijusia su Lietuvos rusų etnine grupe arba Rusija) spaudoje įtakos turėjo politinės temos, 2005 m. sulaukusios visuomenės platesnio ar ypatingo dėmesio, pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metinių minėjimo Maskvoje sukelti debatai apie Rusiją ir rusus, besitęsiantis 2004 m. „prezidentinės“ krizės šleifas (J. Borisovo bylos nagrinėjimo aprašymas), taip pat aukštosios mokyklos rusų dėstomąja kalba „Tarptautinės Baltijos akademijos“ veiklos bei teisėtumo kvestionavimas ir kt.

2005 m. pastebimas ir kur kas dažnesnis Lietuvos žydų etninės grupės ir susijusios tematikos minėjimas Lietuvos spaudoje, kuris gali būti sietinas su dviem pagrindinėmis temomis – tai žydų turto restitucijos ir pilietybės grąžinimo litvakams klausimai. Atskirai paminėtinas ir padidėjęs dėmesys musulmonų religinei grupei bei imigrantams, pabėgėliams, nelegaliai Lietuvoje gyvenantiems užsieniečiams ir jų dažnesnis minėjimas Lietuvos spaudoje. Apskritai galima teigti, kad per keletą pastarųjų metų šių kategorijų nariai, nors ir esantys skaičiumi nedidelių grupių ar bendruomenių atstovai, tapo žiniasklaidoje matoma ir atpažįstama grupe.

Reikia atkreipti dėmesį, kad kai kurios grupės 2005 m. spaudoje minimos rečiau negu 2004-aisiais – dažniausiai tai tradicinės ir didžiausios Lietuvos etninės grupės, tokios kaip lenkai, bei mažiau tradicinės – čekėnai, arba tautinės mažumos apskritai (kaip atskira kategorija). Galima daryti prielaidą, kad dėmesio tokioms grupėms sumažėjimas gali būti siejamas arba kompensuojamas dėmesio nukreipimu „naujoms“ arba „aktualioms“, ypač tarptautiniu mastu, grupėms, kaip musulmonai, imigrantai, pabėgėliai.

Pakankamai pastovus ir nekintantis yra čigonų etninės grupės minėjimo spaudoje dažnis. Viena vertus, tai sietina su įvykiais, sulaukusiais daug viešojo dėmesio, pavyzdžiui, romų būsto griovimas Vilniaus Kirtimų gyvenvietėje 2004 m. pabaigoje, tačiau, kita vertus, pastebėtina ir gana pakankamai pastovi (įsitvirtinusi) tendencija šią grupę pateikti išskirtinai neigiamame, diskriminaciniame kontekste.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad padidėjęs dėmesys įvairioms etninėms grupėms Lietuvos spaudoje sutampa su 2005 m. sustiprėjusiomis visuomenės neigiamomis nuostatomis ir etninio nepakantumo tendencijomis tam tikrų etni-

nių grupių atžvilgiu. Remiantis visuomenės nuomonės apklausomis⁶, etninė netolerancija čigonų (romų) atžvilgiu yra didžiausia – tai viena labiausiai nepageidaujamų grupių respondentų kaimynystėje. Tai pasakytina ir apie musulmonų bei imigrantų grupes. Taigi neatmestina prielaida, kad žiniasklaidoje pateikiama informacija apie etnines grupes gali būti svarbus veiksnys visuomenės nuomonės kaitai.

Analizuojant etninės tematikos raišką žiniasklaidoje bei etninio ir rasinio nepakantumo apraiškas Lietuvos spaudoje, reikėtų atkreipti dėmesį, kad sunku rasti aiškius, pamatuojamus kriterijus, galinčius apibūdinti nepakantumo laipsnį ar lygmenį. Atsižvelgiant į rasinio ir etninio nepakantumo raiškos formas ir jų įvairovę, taip pat į nepakantumo apraiškas tekste, kurios tiesiogiai gali būti nematomos (dėl paviršinių ir giluminių teksto struktūrų), bet dažnai atsispindi paviršinėse teksto struktūrose, tokiose kaip straipsnio pobūdis, antraštės, spausdinamos nuotraukos ar parašai po jomis. Kitas aspektas priklauso nuo tam tikro neišvengiamo subjektyvumo (ypač atliekant kokybinę turinio analizę), susijusio su potencialiai skirtingu, individualiu pranešimų suvokimu.

Analizuojant 2005 m. duomenų masyvą ir siekiant atlikti kokybinę spaudos pranešimų apie etnines grupes turinio analizę, iš dalies remtasi Maskvos Helsinkio grupės, atlikusios tyrimą apie nacionalizmą, rasizmą ir ksenofobiją Rusijos žiniasklaidos priemonėse (spaudoje), taikytu tyrimo instrumentu, pagal kurį tyrimo autoriai išskyrė devyniolika etninio nepakantumo spaudoje raiškos formų. Šių formų kontinuumas išsidėstė nuo atviro neapykantos kurstyimo, kviečiant susidoroti fiziškai ir diskriminuoti, iki santykinai „silpniausių“ nepakantumo apraiškų, susijusių su nepagarbiu tam tikros tautybės paminėjimu žiniasklaidoje (pavyzdžiui, nekorektiški juokai etnine tema arba etninės grupės paminėjimas neigiamame kontekste) (Национализм 2002: 191-193). Žemiau pateikiamas kategorijų sąrašas:

- tiesioginiai kvietimai smurtauti;
- kvietimai smurtauti bendrais lozungais;
- tiesioginiai kvietimai diskriminuoti;
- kvietimai diskriminuoti bendrais lozungais;
- paslėpti kvietimai smurtauti ir diskriminuoti bendrais lozungais;
- negatyvaus mažumos grupės vaizdinio kūrimas (pateikiant kaltinimus, kurie dažniausiai suprantami iš teksto pobūdžio);
- istorinių smurto ir diskriminacijos atvejų pateisinimas;
- visuotinai pripažintų istorinių diskriminacijos ir smurto atvejų kvestionavimas;

⁶ Socialinių tyrimų instituto Etninių tyrimų centro užsakyму 2005 m. gegužės 5–9 d. ir 2006 m. vasario 14–21 d. atliktos reprezentatyvios visuomenės nuomonės apklausos. Plačiau apie apklausas žr. Etninių tyrimų centro tinklalapyje <http://www.ces.lt>

- minėjimas įžeidžiančiame arba pažeminančiame kontekste (dažniausiai nusikaltimų kronikose);
- teiginiai apie tam tikros etninės grupės arba kultūros atstovų nepilnavertiškumą;
- tam tikrų etninių grupių istorinių nusikaltimų minėjimas ir prikaišiojimas;
- minėjimas siekiant diskredituoti dėl etninių arba religinių grupių ryšių su valstybės arba užsienio politinėmis ir valstybinėmis struktūromis;
- tam tikros etninės arba religinės grupės įvardijimas kriminaline;
- tvirtinimai apie tam tikros etninės arba religinės grupės moralinių normų trūkumą arba jų nesilaikymą;
- samprotavimai apie neproporcingą vienos ar kitos grupės materialinę gerovę, atstovavimą valdžios institucijose, spaudoje ir pan.;
- kaltinimai dėl neigiamos įtakos visuomenei, valstybei;
- etninės arba religinės grupės minėjimas žeminančiame kontekste (dažniausiai straipsnio ar žinutės pavadinimuose);
- kvietimai neleisti įsitvirtinti tam tikrai religinei, etninei grupei tam tikrame mieste arba regione;
- citavimas nepateikiant komentaro, atitinkančio pasisakymus ir tekstus (pavyzdžiui, ksenofobiški asmens pasisakymai, nepateikiant laikraščio pozicijos šiuo klausimu).

Žinoma, pateiktas etninio neapkantumo spaudoje formų sąrašas atspindi tam tikras idealias kategorijas, kurios tikrovėje gali skirtingai pasireikšti, persidengti ar konstruoti kitus darinius. Kita vertus, siekiant išsamiai išanalizuoti kiekvienos iš minėtų kategorijų minėjimą (taikymą) tekste, duomenų masyvas turėtų būti analizuojamas skirtingais pjūviais. Šiame straipsnyje pagrindinės etninio nepakantumo apraiškos pirmiausia bus aptariamoms analizuojant atskirų etninių grupių atvejus.

Išanalizavus 2005 m. Lietuvos spaudos pranešimus etnine tematika matyti, kad pagal Maskvos Helsinkio grupės sudarytą klasifikaciją dažniausiai nepakantumas Lietuvos spaudoje pasireiškia „silpnėsnėmis“ nepakantumo konstravimo formomis: negatyvaus mažumos grupės vaizdinio kūrimas, suprantamas iš teksto pobūdžio; etninės arba religinės grupės minėjimas žeminančiame kontekste (dažniausiai straipsnio ar žinučių pavadinimuose); teiginiai apie tam tikros etninės grupės arba kultūros atstovų nepilnavertiškumą; tam tikrų etninių grupių istorinių nusikaltimų minėjimas ir prikaišiojimas; minėjimas siekiant diskredituoti dėl etninių arba religinių grupių ryšių su valstybės arba užsienio politinėmis ir valstybinėmis institucijomis; tam tikros etninės arba religinės grupės įvardijimas kriminaline; minėjimas įžeidžiančiame arba pažeminančiame kontekste (dažniausiai nusikaltimų kronikoje); kvietimai neleisti įsitvirtinti tam tikrai religinei, etninei grupei tam tikrame mieste arba regione.

Nagrinėtuose Lietuvos spaudos tekstuose nepasitaikė „agresyvių“ arba „nepaslėptų“ nepakantumo formų, susijusių su tiesioginiais ar netiesioginiais kvietimais smurtauti, diskriminuoti, už kuriuos numatoma administracinė atsakomybė⁷. Paminėtina, kad tokios nepakantumo apraiškos dažnos elektroninėje žiniasklaidoje straipsnių ar žinučių, spausdinamų tam tikruose portaluose, komentatorių pasisakymuose, o ir toks verbalinis nepakantumo demonstravimas komentarų pavidalu internete susilaukė atgarsio visuomenėje⁸.

Taip pat pakankamai retai pasitaiko samprotavimų apie neproporcingą vienos ar kitos grupės materialinę gerovę, atstovavimą valdžios institucijose, spaudoje ir pan. Palyginti retai tam tikra etninė ar religinė grupė kaltinama dėl neigiamos įtakos visuomenei, valstybei, nors kai kuriuose tekstuose galima rasti tokio pobūdžio netiesioginių kaltinimų, kurių objektu tampa rusai, tačiau dažniausiai bijomasi ne rusų, gyvenančių Lietuvoje, o Rusijos politinės, kultūrinės ir ekonominės įtakos Lietuvos valstybingumui, suplakant šiuos skirtingas aspektus į vieną kategoriją. Be to, dažniausiai tam tikrai redakcijos pozicijai paremti vienos ar kitos etninės grupės atžvilgiu tikslingai parenkamos atitinkamos citatos ir šitaip išvengiama citatų be komentaro, atitinkančio pasisakymus ir tekstus.

Atlikus kokybinę 2005 m. sukaupytų Lietuvos spaudos tekstų analizę galima teigti, kad pagrindiniais nepakantumo raiškos objektais tampa tokios etninės grupės, kaip rusai, žydai, čigonai, musulmonai bei imigrantai. Kiekviena šių grupių

⁷ Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 214 (12) straipsnis už spaudinių, vaizdo, garso ar kitokios produkcijos, propaguojančios nacionalinę, rasinę ar religinę nesantaiką, gaminimą ar laikymą turint tikslą platinti, taip pat platinimą arba viešą demonstravimą užtraukia baudą nuo vieno tūkstančio iki penkių tūkstančių litų su tokio pobūdžio gaminamos, laikomos, demonstruojamos ar platinamos produkcijos bei priemonių, iš esmės naudojamų tai produkcijai gaminti ar demonstruoti, konfiskavimu arba be tokių priemonių konfiskavimo. (Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas, 2006 10 24, Nr. ADM), [http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaise.ska.showdoc_1?p_id=285924]

⁸ Paminėtinas 2005 m. STI Etninių tyrimų centro vykdytas projektas „Etninis nepakantumas ir ksenofobija. Pilietinis atsakas žiniasklaidoje“, kuriam paramą skyrė JAV ambasados Lietuvoje Demokratijos komisija ir kurio metu parengti šie straipsniai: Diliūnaitė L. (2005) „Komentaras internete: etninio nepakantumo apraiškos“, DELFI, 2005 03 17; Madsen G. (2005) „Komentaras neturi tautybės (įžvalgos iš interneto komentarų)“, DELFI, 2005 04 18; taip pat DELFI internetiniame portale vykusią konferenciją, kurioje į klausimus apie etninį nepakantumą internete atsakė dr. Tadas Leončikas („Internetinėje DELFI konferencijoje – apie etninį nepakantumą internete“, DELFI, 2005 04 18). Reikėtų paminėti ir LTV televizijos laidą „Be pykčio“, vykusią 2005 04 25, skirtą temai apie interneto debatus ir internetui, kaip viešosios erdvės pokyčių iniciatoriui, aptarti („Be pykčio“ – interneto pasaulis: kalba , kultūra, politika“, OMNI, 2005 04 25). Galima paminėti ir kitus straipsnius apie komentarus ir etninį nepakantumą, paskelbtus interneto portaluose OMNI ir DELFI. Tai – Ulevičius L. (2005) „Internetas – naujosios liumpenų revoliucijos laukas!“, OMNI, 2005 04 27; Landsbergis V.V. (2005) „Gelbėk mus nuo pikto (mintys apie internetinius komentarus)“, DELFI, 2005 05 03; Mikšys M. (2005) „Internetiniai komentarai: kodėl Dievas nužudė kačiuką?“, DELFI, 2005 06 02.

siejama su tam tikra tematika spaudoje – rusai dažniausiai siejami su politinėmis, žydai – su turto restitucijos temomis, čigonai – su nusikalstamumu (ypač narkotikų prekyba) tema ir buitinėmis problemomis, o musulmonai ir imigrantai – su kultūrinių ypatybių ir savybių akcentavimu bei aptarimu.

Rusai spaudoje

Kalbant apie rusų etninės grupės įvaizdį Lietuvos spaudoje reikia pabrėžti, kad kur kas didesnė straipsnių dalis apie juos yra susijusi su tarptautiniu kontekstu ir tik nedidelė dalis – su vietos – Lietuvos kontekstu (žr. 3 pav.). Dažniausiai rusų etninė grupė spaudoje yra minima norint ją diskredituoti dėl ryšių su užsienio (Rusijos) politinėmis arba valstybinėmis institucijomis, taip pat ji siejama su istoriniais nusikaltimais (turima omenyje sovietų okupacija Lietuvoje). Palyginti retai rusų etninė grupė kaltinama dėl neigiamos įtakos visuomenei, valstybei, nors kai kuriuose tekstuose galima rasti tokio pobūdžio netiesioginių kaltinimų, tačiau dažniausiai bijomasi ne rusų, gyvenančių Lietuvoje, o Rusijos politinės, kultūrinės ir ekonominės įtakos Lietuvos valstybingumui, suplakant šiuos skirtingas aspektus į vieną kategoriją.

Šiems aspektams įtakos turėjo politinės temos, sulaukusios 2005 m. platesnio visuomenės dėmesio, pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metinių minėjimo Maskvoje sukelti debatai apie Rusiją ir rusus, besitęsiantis 2004 m. „prezidentinės“ krizės šleifas (J. Borisovo bylos nagrinėjimo aprašymas), taip pat aukštosios mokyklos rusų dėstomąją kalbą „Tarptautinės Baltijos akademijos“ veiklos bei teisėtumo kvestionavimas ir kt. Dažniausiai šių temų kontekste rusų etninė grupė yra vaizduojama kaip politiškai „nepatikima“, o jų nepatikimumas siejamas su Rusijos Federacijos vidaus bei užsienio politika Lietuvos atžvilgiu, taip pat Lietuvos – Rusijos santykiais sovietinės okupacijos „paveldo“ ir teisėtumo klausimais.

Nepakantumas Lietuvos rusų etninės grupės atžvilgiu dažniausiai spaudoje reiškiasi, kai ši grupė minima siekiant diskredituoti dėl jos ryšių su Rusijos Federacijos politinėmis arba valstybinėmis struktūromis (institucijomis). Šį teiginį gali paaikškinti faktas, kad rusų etninė grupė dažnai minima tarptautiniame kontekste – straipsniuose politinėmis temomis, susijusiomis su Lietuvos–Rusijos santykiais, arba tekste randamas tarptautinis ar Rusijos kontekstas (t. y. šie straipsniai dažniausiai kalba apie Rusijos vykdomą politiką Lietuvos atžvilgiu, apie Rusijos ekonominę, politinę ir ideologinę įtaką Lietuvai). Kiti straipsniai arba pranešimai pasakoja apie Lietuvoje gyvenančius rusus. Minėtas tendencijas galime pamatyti 3 paveiksle, kai straipsniai, kalbantys apie lokalų kontekstą, sudaro nedidelę visų straipsnių apie rusų etninę grupę dalį (žr. 3 pav.). Žymus viešojo diskurso tyrinėtojas Teun A. van Dijkas, kalbėdamas apie Estijos rusų mažumą ir diskriminacijos apraiškas, nukreiptas prieš šią grupę, daro prielaidą, kad tokia diskriminacija nėra

paremta etniniu pagrindu, o yra sociopolitinė, nes rusai suvokiami kaip atstovaujantys buvusiems šalies šeiminkams. Panašias tendencijas šis tyrėjas lygina su antivokiškais nuotaikomis Olandijoje po nacių okupacijos. Pasak van Dijko, pasaulyje galima rasti daug pavyzdžių priešiško, kuris pasireiškia ekonominiu, istoriniu ir politiniu dominavimu arba konkuravimu tarp grupių, nors tos grupės yra giminingos etniniu ar rasiniu kilme (E-mail Interview...2005). Panašių tendencijų galime rasti ir Lietuvos spaudoje – kalbama apie Rusijos baimę, ekonominę, politinę ir ideologinę įtaką, dažniausiai remiantis istorinės praeities (okupacijos) nuoskaudomis. Tačiau reali Lietuvoje gyvenančių rusų socialinė situacija, blogėjanti padėtis darbo rinkoje nėra aptariama. Dažniausiai su vietos rusais siejamos švietimo temos, aprašomas mokyklų skaičiaus mažinimas⁹.

Žydai spaudoje

Žydų etninė mažuma (taip pat kaip ir rusų) laikoma politiškai ir ekonomiškai nepatikima. Aprašomi įvykiai ar konfliktai dažnai sutirštunami, esmę ir aspektus siejant su tarptautiniu kontekstu (Lietuvos žydus su Izraelio pozicija tarptautiniais klausimais). Lietuvos spaudoje ši atvejį iliustruotų tokia tema kaip pilietybės gražinimas litvakams. Ši tema ir diskusijos spaudoje sietinos su keletu politinių įvykių – tai 2005 m. kovo 13–17 d. Lietuvos Prezidento vizitas Izraelyje (su tuo susijęs jo pareiškimas prieš išvykstant apie prokuratūros nutrauktą bylą *Respublikai* dėl nacionalinės ir religinės nesantaikos kursavimo bei vizito metu išreikštas pritarimas dėl pilietybės gražinimo litvakams bei turto gražinimo paspartinimo ir kovos prieš antisemitizmą Lietuvoje). Aprašant šias dvi temas pastebima tendencija žydų etninę grupę vaizduoti su išankstiniu nusistatymu, kaip nepatrauklią, nesimpatišką, besivaidijančią ir besikivirčijančią tarpusavyje, reiškiančią vien pretenzijas Lietuvos vyriausybei ir siekiančią pasidalyti tai, kas jai dar nepriklauso¹⁰.

⁹ Pavyzdžiui, Vinevičiūtė E. (2004) „Dovana rusakalbių mokyklai – A. Puškino vardas“, *Lietuvos rytas*, 2004 07 13, Nr. 159 (4307); Jasinskaitė E. (2006) „Vidurinės mokyklos Klaipėdoje turi išlikti“, *Respublika*, 2006 07 05, Nr. 150 (4905); Dargužienė N. (2006) „1. Ne jūros ošimas nustelbia susikalbėjimą“, *Respublika*, 2006 11 06, Nr. 253 (5008); Dargužienė, N. (2006) „2. Ne jūros ošimas nustelbia susikalbėjimą“, *Respublika*, 2006 11 07, Nr. 254 (5009).

¹⁰ „Atidaryta sinagoga virto žydų rietenų arena“ (2004), *Respublika*, 2004 08 02, Nr. 176 (4324); Vakarytė S. (2004) „Žydai pykstasi dėl būsimos turto“, *Respublika*, 2004 08 04, Nr. 178 (4326); „Žydų rietenos virsta gąsdinimais rusų tankais“ (2004), *Respublika*, 2006 04 31, Nr. 201 (4349); Vaičiulytė R. (2006) „Žydai pykstasi dėl gražintino turto“, *Respublika*, 2006 01 05, Nr. 2(4757); Mickutė L. (2004) „Žydų kaltinimai šokiravo prezidentą“, *Respublika*, 2004 11 09, Nr. 260 (4408); „Žydai siekia susigrąžinti turtą“ (2005), *Lietuvos rytas*, 2005 03 08, Nr. 55 (4319); „Žydų turto sąrašą teks tikrinti“ (2005), *Lietuvos rytas*, 2005 03 09, Nr. 56 (4320).

Nepakantumo pasireiškimų, kai spaudoje abejojama dėl visuotinai pripažintų smurto ar diskriminacijos faktų (pavyzdžiui, holokausto mastų kvestionavimas arba jo neigimas), Lietuvoje nepastebėta. Tačiau būtent žydų etninė grupė Lietuvoje tampa pagrindiniu neapykantos kurstymo „objektu“ spaudoje. Žydų etninė grupė Lietuvoje ir žydų turto restitucijos tema – vienas ryškiausių neapykantos kurstymo pavyzdžių. Pavyzdžiui, per keletą savaičių *Respublikoje* buvo išspausdinti devyni straipsniai „žydų turto“ tema¹¹. Galima daryti prielaidą, kad straipsniai, susiję su žydų turto restitucija, ir šių straipsnių antisemitiška pozicija *Respublikoje* gali būti susijusi su tuo metu vykusia *Respublikos* redaktoriaus V. Tomkaus byla dėl nacionalinės ir religinės nesantikos kurstymo. Straipsniuose pateikiamas neigiamas požiūris į žydus, norinčius susigrąžinti religinei bendruomenei priklausiusius statinius – iliustracijos šiam teiginiui galėtų būti straipsnių antraštės: „Šiauliuose žydai nori ir to, ko neturėjo“, „Žydų turto sąrašė – prabangūs pastatai“, „600 milijonų litų: tiek Vilniuje vertas turtas, kurio nori žydai“, „Kaune žydai atsiimtų beveik visą Laisvės alėją“, „Žydų turtas už pusantrą milijardo litų“, taip pat nuotraukos, matyt, norimų susigrąžinti pastatų, ir parašai po nuotraukomis: „Vyriausybei įteiktame sąrašė įrašyta ir Panevėžio autobusų stotis“, „Namas prie Klaipėdos turgaus – gardus kąsnelis“, „Žydai pretenduoja ir į miesto [Kauno – aut. past.] gaisrinę, tačiau jos vadovas sako, jog pastatas statytas Lietuvos valstybės lėšomis“, „Šioje Šiaulių vietoje žydai nori atgauti nežinia ką, nes tokio adreso, kokį jie nurodo, nėra“. Diskurso studijose tokios nepakantumo tendencijos, „paslėptos“ straipsnių antraštėse, komentaruose po nuotraukomis, taip pat pačiose nuotraukose, vadinamos „paviršinėmis“ diskurso struktūromis, skirtingai nuo straipsnio turinio arba reikšmės struktūrų, slypinčių tekste (van Dijk 1993). Tokias paviršines struktūras greičiau įsisavina ir auditorija, nes ir neperskaičius straipsnio galima susidaryti tam tikrą nuomonę. Taip pat toks konstruojamas vaizdinys yra įtikinamesnis bei sustiprinantis išankstines visuomenėje vyraujančias nuostatas. Beje, *Respublikoje* išsakyta pozicija žydų turto klausimu iš dalies sutampa su visuomenės nuomone, atsispindėjusia 2005 m. gegužės ir 2006 m. vasario mėn. Etninių tyrimo centro atliktose reprezentatyviose visuomenės nuomonės apklausose, kur daugiau apklaustųjų buvo linkę

¹¹ Vaičiulytė R. (2005) „Likę objektai Lietuvoje, į kuriuos pretenduoja žydai“, *Respublika*, 2005 03 19, Nr. 64 (4516); Vaičiulytė R. (2005) „Šiauliuose žydai nori ir to, ko neturėjo“, *Respublika*, 2005 03 19, Nr. 64 (4516); Vaiseta T. (2005) „Žydų sąrašė – vėl nauji objektai“, *Respublika*, 2005 03 08, Nr. 55 (4507); Girdvainis J. (2005) „Žydų turto sąrašė – prabangūs pastatai“, *Respublika*, 2005 03 15, Nr. 60 (4512); Liškauskaitė R. (2005) „600 milijonų litų: tiek Vilniuje vertas turtas, kurio nori žydai“, *Respublika*, 2005 03 17, Nr. 62 (4514); Strikuliienė O. (2005) „Kaune žydai atsiimtų beveik visą Laisvės alėją“, *Respublika*, 2005 03 18, Nr. 63 (4515); Čiužauskas D., Pocius J. (2005) „Žydų turtas už pusantrą milijardo litų“, *Respublika*, 2005 03 21, Nr. 65 (4517); „Respublikoje“ – žydų pretenzijos į turtą“ (2005), *Respublika*, 2005 03 16, Nr. 61 (4513).

pritariti nei nepritarti teiginiui, jog Lietuvos žydai siekia užvaldyti jiems nepriklausantį turtą („sutinku“ ir „greičiau sutinku nei nesutinku“ – 51 proc.), nors, kita vertus, dauguma respondentų (70 proc.) pripažino, kad visiems Lietuvos piliečiams nuosavybė turi būti gražinama be išlygų, neatsižvelgiant į tautybę, įskaitant ir žydus, taip pat daugiau kaip pusė sutiko, kad turto gražinimo diskusijose manipuluojama Lietuvos žydų bendruomene (Etninio nepakantumo ... 2005: 88). Dažniausiai rašant apie žydų etninę mažumą, taip pat kaip apie kitas mažumas Lietuvos spaudoje, vyrauja vadinamasis daugumos grupės diskursas, kai rašoma atsižvelgiant į daugumos „poziciją“ vienu ar kitu klausimu. Retai arba visai nėra pačių etninių mažumų grupių atstovų (šiuo atveju žydų) nuomonių arba komentarų aptariamomis temomis, o jei pateikiama tam tikra „mažumos“ nuomonė, dažniausiai ji pateikiama neigiamame kontekste (pavyzdžiui, akcentuojant tarpusavio konfliktus ir tarsi darant prielaidą, kad etninė mažuma turi laikytis vieningos nuomonės atskirais klausimais). Taip pat spaudos pranešimuose nėra dialogo tarp daugumos ir mažumų grupių. Nagrinėtoje medžiagoje pasigendama ir temų įvairovės rašant apie žydų etninę grupę – aprašomi tie patys įvykiai, informacija pateikiama vienpusiškai.

Romai (čigonai) spaudoje

Pateikiant informaciją arba spausdinant straipsnius apie romų etninę grupę, dominuoja etninės grupės minėjimas žeminančiame kontekste, kuris paprastai atsispindi straipsnio arba žinutės pavadinime. Ši etninio nepakantumo forma ir diskriminacinis požiūris spaudoje dažniausiai taikomas romų etninei grupei. Straipsnių turinys apie romus leidžia kalbėti ir apie kitus etninio nepakantumo simptomus spaudos pranešimuose – stereotipų kūrimą, išskyrimą, stigmatizavimą, neapykantą, išankstinį nusistatymą. Romai taip pat yra labiausiai Lietuvos spaudoje kriminalizuojama etninė grupė, siejama su nusikaltimais ir narkotikų platinimu. Pavyzdžiui, jei pranešimuose ir neminima įtariamojo ar nusikaltusiojo asmens tautybė arba etninė kilmė, tai nurodoma vieta (pavyzdžiui, romų taboras Kirtimuose), leidžianti susieti nusikaltimą su tam tikra etnine grupe. Taip pat straipsniuose apie čigonų etninę grupę naudojama daugiausia vaizdinės medžiagos – nuotraukų, padedančių praplėsti teksto interpretacijos reikšmes ir formuoti vienpusę nuomonę. Tokios nuotraukos taip pat suteikia „etniškumo“ atspalvį straipsniams, kurie aprašo nusikaltimus, narkotikų platinimo bylas. Spausdinami piliečių, gyvenančių netoli Vilniaus čigonų taboro Kirtimuose, arba tėvų, bijančių dėl savo vaikų ateities, laišakai apie nepakeliamą čigonų taboro Kirtimuose kaimynystę, nuogaustaujant dėl numanomo nesaugumo, keliamo čigonų, siejant juos su narkotikų platinimu, jų vartojimu, banditizmu. Daugiausia tokio pobūdžio straipsnių pastebėta *Respublikoje*.

Spausdinamuose interviu su narkomanų reabilitacijos centrų, organizacijų, prevencinių programų darbuotojais ar dalyviais pabrėžiamas pačių romų (čigonų) vaidmuo narkotikų versle bei čigonų taboro Kirtimuose, kaip pagrindinės narkotikų prekyvietės Vilniuje, vaidmuo¹². Rašant apie romų etninę grupę pastebimas didžiausias priešpastatymas daugumos grupei, kur apibendrinta mažumos grupė vaizduojama kaip „agresyvi“, „neprognozuojama“, „tinginė“, o jos atstovai – „nusikaltėliai“, „narkotikų platintojai“, besinaudojantys nemažomis savivaldybės lėšomis ir kita parama (pavyzdžiui, nemokamas vaikų maitinimas mokyklose kaip pagrindinė priežastis, rugsėjį čigonų vaikus sukviečianti į mokyklą (Byčienė 2005)). Kita spaudai patraukli tema – tai romų (čigonų) buitis ir gyvenimas Kirtimuose (pavyzdžiui, *Lietuvos ryte* nuo 2004 m. pabaigos iki 2006 m. buvo išspausdinti aštuoni straipsniai¹³). Straipsniuose vaizdžiai ir detalčiai aprašinėjama čigonų kasdienė aplinka, konstatuojant, kad kai kurie čigonai gyvena geriau už daugelį kitų socialiai remtinų miestiečių, gyvenančių miesto bendrabučiuose (Razmytė 2004), nepaisant nuolatinių taboro gyventojų skundų dėl prastų gyvenimo sąlygų.

Taip pat rašant apie čigonų etninę grupę yra abejojama jų intelektualiniais gebėjimais mokytis ir dirbti. Straipsnių, tvirtinančių apie romų nenorą ir negebėjimą dirbti, pasipylė po neteisėtų Vilniaus miesto savivaldybės akcijų čigonų taboro Kirtimuose, kai buvo nugriauti keli čigonų statiniai. Akcentuojant Kirtimų gyventojų nenorą ir menkas pastangas integruotis į Lietuvos darbo rinką, įtvirtinamos nuostatos, kad mažumos grupė, gyvenanti ekstremalioomis sąlygomis, yra kalta dėl susiklosčiusios padėties, nesvarstant negebėjimo dirbti priežasčių (Taboro gyventojams tiesiama pagalbos ranka 2005; Valdinininkai čigonus ragins dirbti 2005).

Pavyzdžiui, rašant apie apklausą, kurios metu romų (čigonų) buvo klausama apie jų ketinimus dirbti, teigiama, kad norinčiųjų atsirado 20 asmenų, tačiau iš straipsnio neaišku, kiek iš viso buvo apklausta taboro gyventojų (Trin-

¹² Gurevičius A. (2004) „Taboras – neįveikiamas mirties fabrikas“, *Respublika*, 2005 10 09, Nr. 235 (4383); Bartkevičius T. (2005) „Taboras: gydyti ar išardyti?“, *Respublika*, 2005 09 14, Nr. 213 (4665); Grigaliūnaitė V. (2005) „Kova su narkotikais Vilniuje – nusikaltimas?“, *Vilniaus žinios*, 2005 09 16, Nr. 37 (1286);

¹³ Kuizinaitė M. (2006) „Čigonų problemos vis tos pačios“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2006 06 15, Nr. 115(2692); Zimblienė D. (2006) „Į darbo rinką bus mestas čigonų desantas“, *Lietuvos rytas*, 2006 03 29, Nr. 72 (4639); Kuizinaitė M. (2005) „Taboro lūšnų krosnyse smilks ta net grindų lentos“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2005 12 22, Nr.248 (2581); Sostinės inf. (2005) „Valdininkai čigonus ragins dirbti“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2005 12 14, Nr. 242 (2575); Trinkūnaitė S. (2005) „Čigonų lūšnos Kirtimuose išnyks dar negreitai“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2005 11 03, Nr. 213 (2546); Sostinės inf. (2005) „Taboro gyventojams tiesiama pagalbos ranka“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2005 01 19, Nr. 12 (2345); Sostinės inf. (2004) „Čigonams savivaldybė pasiūlė tvarkyti parkus“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2004 10 06, Nr. 232 (4192); Razmytė J. (2004) „Čigonų šeimoms Kirtimų taboras – nebemielas“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2004 03 02, Nr. 42 (2110).

kūnaitė 2005). Arba savivaldybės pasiūlyta galimybė įsikurti socialiai remtims šeimoms skirtuose būstuose per pusmetį susidomėjo vos pusė taboro gyventojų, kai tuo tarpu tokių būstų kiti vilniečiai laukia ištisis dešimtmečius (Trinkūnaitė 2005). Išsamiai aprašomos Vilniaus miesto savivaldybės vykdomos įvairios programos¹⁴, padedančios romams integruotis į Lietuvos visuomenę, tačiau neužsimenama apie programų rezultatus (sėkmės atvejus). Straipsniuose pateikiant pačių čigonų svarstymus apie nedarbą – darbo čigonai nerandantys ar nedirbantys dėl to, kad jiems darbo niekas neduoda, visada pabrėžiama, kad čigonai tabore mielai užsiima nelegaliais verslais, kurių pagrindinis – narkotikų platinimas (Razmytė 2004). Informacija apie Vilniaus savivaldybės paramą čigonams, gyvenantiems Kirtimų tabore, pateikiama priešpasytymo principu, kur noras padėti čigonams susiduria su čigonų nenoru dirbti. Šiam tikslui pasiekti pasitelkiami parašai po nuotraukomis, komentuojantys čigonų skundus dėl pragyvenimo šaltinio neturėjimo, pavyzdžiui: „Griausti tvoras, lupti grindis ir garsiai skūstis – tokia veikla šiuo metu yra užsiėmę čigonų taboro gyventojai“ (Kuizinaite 2005) arba „makaronai – pigiausi, miltais – prasti, kompensacija už malkas – tik pasityčiojimas“; „čigonų taboro gyventojai vėl choru rėkė, kad į darbą jų niekas nepriima“ – taip apibūdinama čigonų „padėka“ Vilniaus savivaldybei už teikiamą paramą (Kuizinaite 2006). Straipsniai dažnai užbaigiami sakiniu, kad nepaisant praėjusiais metais čigonų taboro gyventojams savivaldybės siūlyto darbo už minimalų atlyginimą, valdininkai papildomos darbo jėgos iš taboro nesulaukė. Aprašant Europos Bendrijų iniciatyvos EQUAL finansuojamą projektą taip pat pabrėžiamas menkas romų iniciatyvumas: „šis beveik 1,8 mln. litų vertės projektas buvo pristatytas Ukmergėje. Iš beveik 70 čia gyvenančių čigonų renginyje dalyvavo vos kelio-likai.“ (Zimblienė 2006).

Atsižvelgiant į anksčiau išvardytas aprašomas romams priskiriamas savybes spaudoje, ši grupė apibūdinama kaip labiausiai netoleruotina ir kriminalizuota Lietuvos etninė grupė. Spaudoje konstruojami vaizdiniai yra glaudžiai susiję su jau minėtų visuomenės nuomonės apklausų rezultatais: didžioji dauguma respondentų (86 proc.) mano, kad dėl savo problemų ir skurdo yra kalti patys romai, o jų realios problemos, kaip jas dažniausiai įvardija tarptautinės organizacijos¹⁵, siekiančios „taisyti“ (keisti) romų padėtį visuomenėje, nėra tokios baisios.

¹⁴ Pavyzdžiui, 2004 m. Vilniaus miesto savivaldybės vykdoma viešųjų darbų programa, pasiūlysi apie 50 žmonių darbą už minimalų atlyginimą, taip pat socialinio būsto romams suteikimo programa.

¹⁵ Turima omenyje Europos Komisija kovai su rasizmu ir netolerancija (ECRI), kurios atstovai, rengiant ciline ataskaitą apie tautinių mažumų padėtį Lietuvoje, 2005 m. balandžio 1 d. lankėsi čigonų tabore Vilniuje. Ta proga spaudos pranešimai skelbė, jog „čigonai demonstruos skurdo spektaklį“ ekspertams, kai tuo tarpu rašoma, jog pati savivaldybė diena prieš ekspertams atvykstant į čigonų taborą Kirtimuose sulygino kelius ir išvežė šiukšles.

Musulmonai ir imigrantai spaudoje

Kitaip nei rusų, čigonų ar žydų etninės mažumos, kurios siejamos su tam tikromis temomis spaudos diskurse – narkotikų platinimu, turto gražinimu, okupacija, nepakantumas musulmonų religinei grupei arba jų baimė (islamofobija) dažniausiai atsiskleidė netiesiogiai, rašant apie tam tikrus stereotipus, susijusius su priskiriamomis religinėmis ar kultūrinėmis ypatybėmis, kurių dažnai randama laisvalaikio žurnaluose moterims (perspėjama vykstant poilsiauti į musulmoniškuosius kraštus, rašoma apie mišrias santuokas tarp piliečių iš musulmoniškųjų šalių ir Lietuvos, apie musulmonų tėvų be motinos žinios išvežtus vaikus).

Musulmonų religinę grupę lydi ir tokios nepakantumo formos spaudoje, kaip istorinių nusikaltimų minėjimas, o ypač siejimas su terorizmu, nepaisant to, kad Lietuvoje gyvena totorių religinė bendruomenė (kurios nariai išpažįsta musulmonų tikėjimą), iki šiol nesukėlusį jokio pasipiktinimo arba visuomenės nepasitenkinimo. Terorizmo, nesaugumo baimė, ypač po sprogdinimų Londone, Mahometo karikatūrų spausdinimo skirtingų šalių spaudoje (taip pat ir Lietuvos) – gali būti įvardijama viena iš priežasčių, aiškinančių padidėjusį nepakantumą musulmonams Lietuvos visuomenėje ir padidėjusį dėmesį spaudoje terorizmo reiškiniui, musulmonams bei islamo religijai apskritai. Su tuo susijęs ir spaudoje pastebimai padidėjęs dėmesys vietos musulmonams ir jų bendruomenėms (Lietuvos totoriams, taip pat pabėgėlių priėmimo centrų gyventojams), klausiami vietos musulmonų (dažniausiai bendruomenių lyderių) nuomonės apie terorizmą, dažnai prašoma apibūdinti kultūrinės (religijos, papročių) skirtynes.

Taip pat reikia paminėti, kad Lietuvos spaudoje pastebėta, jog nepakantumas pasireiškė prieš totorių religinę ir etninę grupę kvietimais neleisti įsitvirtinti tam tikrame mieste arba regione, t. y. argumentuojant prieš mečetės statymą Vilniaus mieste. Reikia paminėti straipsnius *Lietuvos žiniose*, pasirodžiusius 2005 m. rugpjūtį po to, kai Lietuvos musulmonai negavo iš Vilniaus savivaldybės žadėto sklypo mečetės statybai¹⁶. Buvo išspausdinti du straipsniai

¹⁶ 1995 m. Vilniaus miesto savivaldybė skyrė 1,8 hektaro sklypą Antakalnyje mečetei statyti, tačiau šis sklypas nebuvo užregistruotas Registrų centre ir netapo Vilniaus totorių bendruomenės nuosavybe. Vėliau, po 10 metų, buvę želdiniai sklype pripažinti valstybiniu mišku. Bandyta pakeisti sklypo detalųjį ir miesto bendrąjį planus iš rekreacinės į visuomeninę paskirtį, tačiau Vilniaus miesto apskrities administracija nesutiko patvirtinti detaliojo plano mečetės statybai, taip pat Aplinkos ministerija nesutiko patvirtinti pakeistų detaliojo ir bendrojo planų. Savivaldybė savo ruožtu pasiūlė keletą kitų sklypų, tačiau toliau nuo miesto centro. Musulmonų bendruomenės vadovai piktinasi, kad siūlomi sklypai maži ir toli nuo miesto centro, o dėl kelerius metus žadėto, bet taip ir nepaskirto sklypo bendruomenė patyrė kelių šimtų tūkstančių litų nuostolį už savivaldybės rengtą detalųjį planą ir dokumentacijos rengimą.

Lietuvos žiniuose bei informacija *Lietuvos ryte*¹⁷ (taip pat buvo surengta DELFI apklausa dienos klausimo forma apie skaitytojų pritarimą musulmonų šventyklos statybos Vilniuje planams¹⁸). Mečetės statybos Vilniuje istorijos perteikimo spaudoje atveju vyrauja kelios diskurso temos. Viena jų – stebimasi būtinybe totoriams Vilniuje statyti maldos namus (juolab kad vieni musulmonų maldos namai stovi beveik pačiame miesto centre). Pateiktomis citatomis (iš Lietuvoje veikiančios islamo svetainės) ir totorių bendruomenės perteiktais žodžiais spaudoje akcentuojama, kad mečetės statymas būtent Vilniuje totoriams yra gyvybiškai svarbus dalykas, nes čia gyvena didžiausia totorių bendruomenė. Antra diskursinė tema – statybos projektui musulmonai tikisi sulaukti materialinės paramos iš kitų musulmoniškųjų šalių. Iš šių temų ir kyla pagrindinės baimės, atsispindėjusios komentuojant šią istoriją spaudoje, beje, jos buvo aptartos (diskutuojamos) tiesioginėje Lietuvos nacionalinio radijo laidoje „Forumas“¹⁹ bei Lietuvos nacionalinės televizijos laidoje²⁰. Radijo laidos tema siejosi su musulmonų daugėjimu Europoje baime ir su šio reiškinio galimomis pasekmėmis Lietuvai (terorizmas, integracijos sunkumai ir kt.). Televizijos laidoje pateikiami samprotavimai, kad, pastačius mečetę Vilniuje, į Lietuvą ims plūsti musulmonai iš kitų šalių, atitinkamai sukeldami problemų ir sunkumų, pastebimų „senosiose“ Europos valstybėse, taip pat bijomasi, kad finansuojant mečetės statybą Vilniuje galima susilaukti finansinės paramos iš siejamų su terorizmu musulmoniškųjų organizacijų. Tai gali lemti, kad Lietuvoje ims aktyviai veikti teroristinės organizacijos, siejamos su organizuotais teroristiniais išpuoliais įvairiose pasaulio šalyse (ypač Europoje). Nors mūsų tyrimas neįtraukė internetinių straipsnių arba žinučių etninio nepakantumo tematika, bet vertinga atkreipti dėmesį į komentarus, pasirodžius minėtiems straipsniams interneto portaluose²¹, atskleidžiančius tam tikras visuomenės nuomones šia tema.

¹⁷ Balikienė B. (2005) „Lietuvos musulmonai renkasi vietą mečetei“, *Lietuvos žinios*, 2005 08 13, Nr. 187 (11 221); Tracevičiūtė R. (2005) „Musulmonai žada melstis Seime“, *Lietuvos žinios*, 2005 08 22; „Vilniaus totorių netenkina pasiūlymai dėl mečetės“ (2005), *Lietuvos rytas*, 2005 08 24, Nr. 195 (4459).

¹⁸ Iš 2529 į dienos klausimą atsakiusių skaitytojų 67 proc. nepritarė ketinimams statyti musulmonų mečetę, 25 proc. (947) neprieštaravo tokiai idėjai, o 8 proc. (290) neturėjo nuomonės šiuo klausimu. (www.DELFI.lt (2005) „67 proc. DELFI skaitytojų nepritaria mečetės statymo Vilniuje planams“, DELFI, 2005 08 17.

¹⁹ Radijo laida vyko 2005 m. gegužės 12 d. Laidos dalyviai: Seimo narys, liberalų ir centro partijos vicepirmininkas Vytautas Bogušis, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas Egdūnas Račius, Lietuvos totorių bendruomenių sąjungos pirmininkas dr. Adas Jakubauskas ir Teisingumo ministerijos vyr. specialistas Juozas Ruzgys.

²⁰ LTV laida „Žurnalisto tyrimas“ apie musulmonų šventyklos Vilniuje statybą, įvykusi 2005 m. rugsėjo 13 d.

²¹ Reikia pastebėti, kad musulmonų šventyklos statybos Vilniuje tema sulaukė labai didelio komentatorių dėmesio. Pavyzdžiui, informacija DELFI „Lietuvos musulmonai renkasi vietą mečetei“ sulaukė net 1199 komentatorių pasisakymų. (BNS (2005) „Lietuvos musulmonai renkasi vietą mečetei“, DELFI, 2005 08 13).

Pavyzdžiui, DELFI portalo pranešimas apie skaitytojų nepritimą mečetės statybai Vilniuje sulaukė tokių komentarų: „Taip, pasistatome mečetę, paskui mus tie musulmonai bandys padaryti „tikratikius“, tai yra atversti į musulmonišką tikėjimą, kas nenorės būti tikratikiu, bus „nešvarus“ ir taikins susprogdinti. Musulmonams sprogdinti sekasi visiškai neblogai, kas seka spaudą, gali pasi-skaityti.“ (67 proc. DELFI... 2005). Komentaruose dažnai atsispindi islamo-fobiškos nuomonės: nenorima, kad mečetė būtų statoma miesto centre; akcentuojamas islamo įtakos Europoje padidėjimas, musulmonų religinis fanatizmas; musulmonai tapatinami su teroristais („aišku aš prieš totorius nieko bloga neturiu, tačiau man islamas siejasi su terorizmu, sprogdinimais ir pan.“ (67 proc. DELFI... 2005); minima Vakarų Europos šalių nesėkminga patirtis integruojant musulmonus į šių šalių visuomenes. Taip pat komentaruose atsispindi nuomonės, kad nereikėtų Lietuvos totorių maišyti su musulmonais iš kitų šalių („tik vienas kitas komentatorius orientuojasi, kas yra totoriai ir kas yra musulmonai iš mažosios Azijos, Pakistano, Šiaurės Afrikos ir pan., linke į terorizmą. Nuo kunigaikščių laikų tautelė taikiai gyveno Lietuvoje, iškentę tuos pačius sunkius laikus, kaip ir lietuviai Lietuvoje, tai kodėl ją reikėtų skriausti šiandien, kai eskaluojama tolerancija religijoms, tautybėms ir t.t.“ (67 proc. DELFI... 2005).

Musulmonų tema pakankamai nauja Lietuvos spaudoje (pavyzdžiui, nagrinėjant trijų dienraščių masyvą 1991–1998 m., buvo aptiktos vos kelios žinutės minėta tema (Beresnevičiūtė, Nausėdienė 1999), taip pat straipsnių apie islamą, musulmonų religiją, jų bendruomenes Lietuvoje per 2004 01–2005 04 laikotarpį spaudoje buvo nedaug. Nebuvo pastebėta ryškesnių debatų apie Lietuvos musulmonų bendruomenes ir islamą apskritai. Musulmonų bendruomenės nariai nedalyvavo diskusijose, susijusiose su islamu, musulmonų religija ar musulmonų bendruomenėmis Lietuvoje. Straipsniai apie musulmonus spaudoje pasirodydavo tik jiems švenčiant ramadano mėnesį. Islamofobija pasireiškė kalbant apie pabėgėlius, imigrantus, numanomai užplūsiąčius Lietuvai įstojus į ES. Daugiau negu apie musulmonų religinę grupę buvo rašoma apie čečėnų pabėgėlius, bėgančius nuo karo, apie jų gyvenimą užsieniečių priėmimo centruose ir nesėkmes integruojantis į visuomenę. Tačiau per 2005 ir 2006 metus stebimas padidėjęs dėmesys, susijęs su augančiu informacijos kiekiu (žinučių (tekstų) skaičiumi) bei intensyvėjanti negatyvia informacija musulmonams apskritai, terorizmo reiškiniai, islamo religijai bei vietiniams musulmonams ir pabėgėlių priėmimo centrų Lietuvoje gyventojams. Galima teigti, kad nežymiai kintant musulmonų gyventojų skaičiui Lietuvoje, per keletą metų iš mažos, negausios ir tarsi nereikšmingos grupės musulmonai tapo „matoma“ mažuma. Tam nemažos įtakos turėjo minėtas tarptautinis kontekstas. Be to, paminėtinos ir augančios, stiprėjančios negatyvios gyventojų nuomonės šios grupės atžvilgiu. Kita vertus, ne-

gatyvaus turinio informacija ir komentarai gali būti įvardijami kaip islamo-fobijos²² apraiškos. Etninių tyrimų centro 2005 ir 2006 m. atliktų apklausų duomenimis, pastaraisiais metais Lietuvos gyventojų nuomonė apie musulmonus tampa vis negatyvesnė, gyventojai linkę labiau pastebėti neigiamas nei teigiamas musulmonams priskiriamas savybes, taip pat musulmonai patenka tarp tų visuomenės grupių, kurių atžvilgiu matyti stipriausios etninio nepakantumo reakcijos²³.

Per pastaruosius metus visuomenėje padidėjusį nepakantumą imigrantams ir pabėgėliams Lietuvoje galima būtų aiškinti dvejopai. Viena vertus, dažnai spaudoje aprašomi pabėgėliai arba imigrantai yra siejami su islamiškuoju tikėjimu, rašoma, jog didžioji jų dalis – musulmonai – arabai, čečėnai. Tokių religinių skirtumų akcentavimą ir „baimę“ galima paaiškinti socialinių mokslininkų vartojama „kultūrinio“ arba „šiuolaikinio“ rasizmo sąvoka ir jos pasireiškimu šiuolaikinėje visuomenėje. Pagrindiniu šio „naujojo“ rasizmo, kitaip nei „senojo“, bruožu įvardijama ne individo ar grupių „rasinės“ išvaizdos akcentavimas, pavyzdžiui, odos spalva, o kultūrinės savybės, akcentuojant kalbos, religijos ir kitus priskirtinus skirtumus. Galime stebėti, kad dažnai spaudoje terorizmas yra siejamas su islamo religija (Lietuvos spaudoje komentuojant įvykius, susijusius su Mahometo karikatūrų spausdinimu, akcentuojamas konfliktas ir grėsmė, kylantys iš Vakarų ir Rytų kultūrų, civilizacijų arba krikščioniškosios ir islamo religijos skirtumų. Rašant apie imigrantus, atvykstančius arba jau gyvenančius Lietuvoje pabėgėlių priėmimo centruose, pabrėžiami kultūriniai (religiniai, papročių, elgsenos) skirtumai ir šių skirtumų keliamos pasekmės – grėsmė Lietuvos gyventojams (pavyzdžiui, dažnos straipsnių arba žinučių temos – riaušės pabėgėlių centruose).

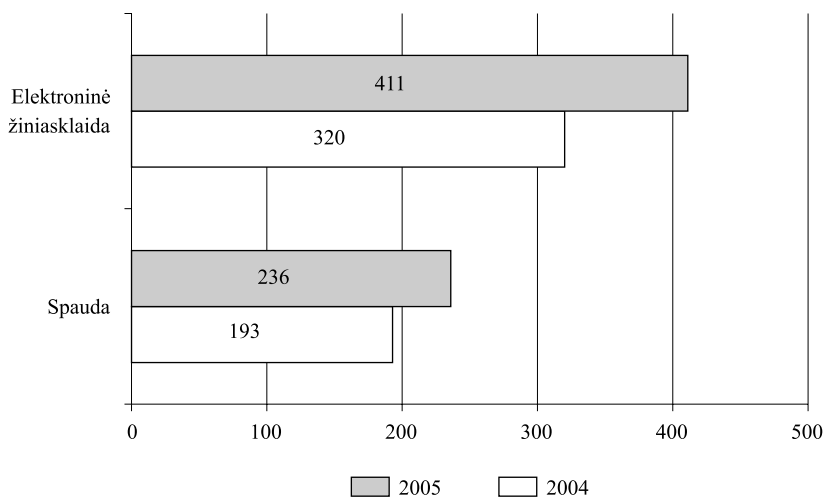
Kita vertus, nepakantumas imigrantams arba pabėgėliams bei kitoms minėtoms etninėms arba religinėms grupėms gali didėti ir dėl spaudoje eskaluojamų rasizmo diskurso analizės studijose aptinkamų elementų – spaudoje atspindima dominuojančių grupių nuomonė (įskaitant politikų, įvairių pareigūnų), paplitęs „mes“ – „jie“ supriešinimas, „pozityvaus savęs“ priešpastatymas „negatyviems jiems“; pavyzdžiui, dažnai sutinkama nuomonė, kad Lietuvoje kuriami „palankūs“ įstatymai imigrantams, nepaisant Lietuvos visuomenės (ar atskirų grupių) skurdo (vaikų ir senelių globos namų gyventojai).

²² Islamofobija plačiąja prasme suprantama kaip islamo, musulmonų, musulmonais suvokiamų asmenų ir susijusių dalykų baimė bei įtarumas jų atžvilgiu.

²³ Plačiau apie tai *Etninio nepakantumo ir ksenofobijos apraiškos Lietuvoje: visuomenės nuomonė*. Lietuva Europos Sąjungoje: pirmieji metai. Socialinių tyrimų institutas, Vilnius, 2005, p. 82–89.

Taip pat: Kovo 21-oji – tarptautinės rasinės diskriminacijos panaikinimo diena, [http://www.ces.lt/downloads/structure/files/ETC_Etninis_nepakantumas_2006_03_20.pdf]

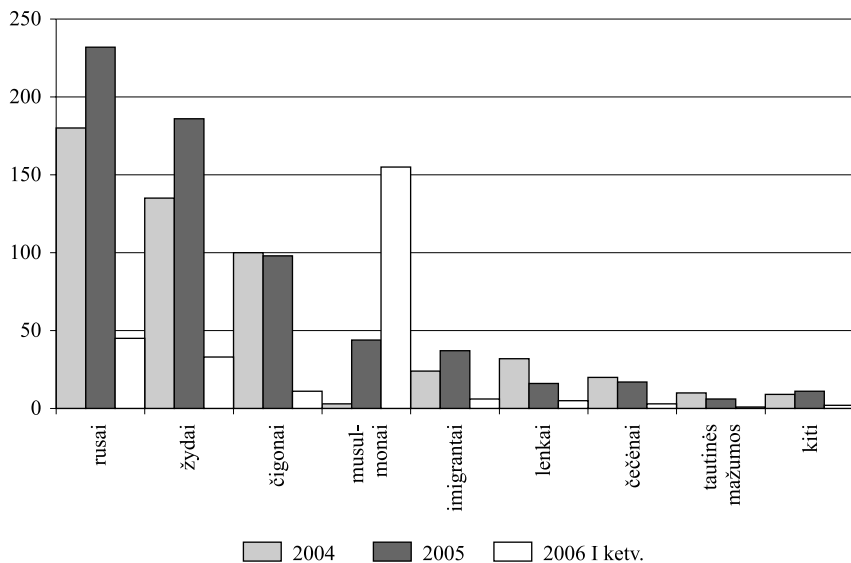
1 PAV. Pranešimai apie etnines/religines grupes Lietuvos elektroninėje žiniasklaidoje* ir spaudoje** 2004 ir 2005 m. (pranešimų skaičius)

* Interneto portalai: DELFI, OMNI, BERNARDINAI.

** Dienraščiai: Lietuvos rytas, Respublika, Lietuvos žinios.

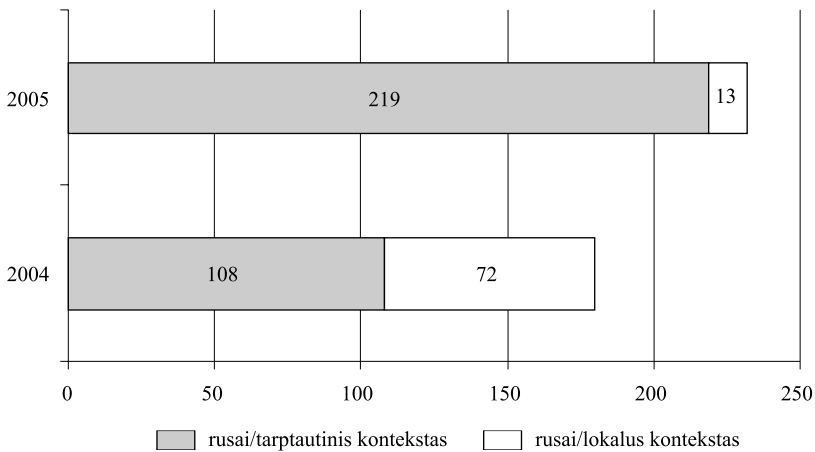
2 PAV. Pranešimai apie etnines/religines grupes Lietuvos elektroninėje žiniasklaidoje* ir spaudoje** 2004 m., 2005 m. ir 2006 m. I ketvirtį (pranešimų skaičius)

* Interneto portalai: DELFI, OMNI, BERNARDINAI.

** Dienraščiai: Lietuvos rytas, Respublika, Lietuvos žinios.

3 PAV. Pranešimų apie rusų etninę grupę Lietuvos elektroninėje žiniasklaidoje* ir spaudoje** turinys 2004 ir 2005 m. (pranešimų skaičius)

* Interneto portalai: DELFI, OMNI, BERNARDINAI.

** Dienraščiai: *Lietuvos rytas*, *Respublika*, *Lietuvos žinios*.

Išvados ir apibendrinimai

Apibendrinus 2005 m. spaudos pranešimus etnine tematika galima įvardyti šias pagrindines tendencijas: per pastaruosius metus gerokai išaugo pranešimų skaičius, tačiau tame informacijos sraute vyrauja neigiamas turinio informacija. Dažniausiai Lietuvos spaudoje minimų etninių ir religinių grupių – rusų, žydų, čigonų (romų), musulmonų ir imigrantų – vaizdiniai konstruojami priskiriant joms reikšmingus neigiamas turinio bruožus, be kurių jos nėra matomos ir atpažįstamos. Mažai dėmesio skiriant realioms etninių mažumų grupių problemoms, vienpusiškai pateikiant informaciją, neplėtojant dialogo tarp mažumų ir daugumos grupių, pagrindiniais nepakantumo raiškos objektais tampa čigonai, musulmonai, žydai, rusai bei imigrantai. Kiekviena šių grupių siejama su tam tikra tematika spaudoje – rusai dažniausiai siejami su politinėmis, žydai – su turto restitucijos temomis, čigonai – su nusikalstamumo (ypač narkotikų prekyba) tema ir buitinėmis problemomis, o musulmonai ir imigrantai – su kultūrinių ypatybių ir savybių akcentavimu bei aptarimu. Tai mažumų grupes stumia į tam tikrą užribį ir skatina marginalizavimo tendencijas.

Dažniausiai etnis nepakantumas Lietuvos spaudoje pasireiškia santykinai „silpnėmis“ nepakantumo konstravimo formomis, palyginti su „agresyviomis“ arba „atviromis“, susijusiomis su tiesioginiais ar netiesioginiais kvietimais smurtauti, diskriminuoti, už kuriuos numatoma baudžiamoji atsakomybė. Tarp dažniausiai pasitaikančių formų paminėtinos neigiamas mažumos

grupės vaizdinio kūrimas vartojant tekste tam tikrą „foną“, etninės arba religinės grupės minėjimas žeminančiame kontekste (dažniausiai straipsnio ar žinučių antraštėse), teiginiai apie tam tikros etninės grupės arba kultūros atstovų nepilnavertiškumą, tam tikros etninės arba religinės grupės įvardijimas kriminaline bei minėjimas įžeidžiančiame arba pažeminančiame kontekste.

Paminėtina, kad Lietuvos spaudoje atkartojamos Europos šalių žiniasklaidai būdingos nuomonės, kuriose akcentuojami etninių grupių kultūriniai skirtumai, o ne socialinės problemos, su kuriomis susiduria šios grupės – pabėgėliai, imigrantai ar čėčėnai. Susiduriant su naujomis imigrantų grupėmis pabrėžiamas grėsmės aspektas, pavyzdžiui, karštomis naujienomis tampa konfliktai pabėgėlių centruose ar gyvenamosiose vietose, nelegali veikla ar pan. sustiprina užsieniečių baimę bei kursto ksenofobines nuostatas. Reikia pastebėti, kad šis diskursas pastaraisiais metais nekinta – vis dar retai svarstoma, kodėl žmonės priversti ieškoti prieglobsčio, su kokia diskriminacija susiduria nelietuvių kilmės gyventojai ir migrantai, kas palengvintų ir paskatintų jų integraciją. Skirtingų Europos šalių lyginamosios studijos patvirtina, kad kartą išvyravęs negatyvus diskursas migrantų ar etninių mažumų atžvilgiu yra linkęs dominuoti: jis tampa „fiksiuotu“ repertuaru, kur įvykio aprašymas kartoja tą pačią teiginių, veiksnių ir išvadų grandinę. Tačiau mažų bendruomenių galimybės daryti įtaką informaciniam fonui ir kontekstui, kuriame jos vaizduojamos, yra ribotos.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad padidėjęs dėmesys įvairioms etninėms grupėms Lietuvos spaudoje sutampa su 2005 m. sustiprėjusiomis visuomenės neigiamomis nuostatomis ir etninio nepakantumo tendencijomis tam tikrų etninių grupių atžvilgiu. Remiantis visuomenės nuomonės apklausomis, etninė netolerancija čigonų (romų) atžvilgiu išlieka didžiausia – tai viena labiausiai nepageidaujamų grupių respondentų kaimynystėje. Tai pasakytina ir apie musulmonų bei imigrantų grupes, kurioms Lietuvos gyventojų nepakantumas didėja kartu su gerokai intensyvėjančiu spaudos dėmesiu šiai grupei. Taigi neatmestina prielaida, kad žiniasklaidoje pateikiama informacija apie etnines grupes gali būti svarbus veiksnys visuomenės nuomonių kaitai.

LITERATŪRA

- Anderson B. (1999) *Išivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.
- Barker C. (1989) *Television, Globalization and Cultural Identities*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Beresnevičiūtė V., Nausėdienė I. (1999) Trys Lietuvos dienraščiai apie tautines mažumas Lietuvoje. *Sociologija: mintis ir veiksmai*. Nr. 1999/1 (3): 67-78.
- Downing J., Husband C. (2005) *Representing 'Race'. Racism, Ethnicities and Media*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

- „Etninio nepakantumo ir ksenofobijos apraiškos Lietuvoje: visuomenės nuomonė“ (2005), *Lietuva Europos Sąjungoje: pirmieji metai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas: 82-89.
- E-mail Interview by Merit Karise for *SIRP* (Estonia) on the occasion of the Estonian translation of van Dijk's book *Ideology* (Estonia). November 2005, available at: [<http://www.discourses.org/Teun.html>]
- Hall S. (1996) „New ethnicities“, *Stuart Hall. Critical Dialogues in Cultural Studies*. Morley D., Chen K-H. (eds.) London: Routledge.
- Krupavičius A., Šarkutė L. (2004) „Žiniasklaida ir politika“, *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Krupavičius A., Lukošaitis A. (sud.). Vilnius: Poligrafija ir informatika: 145–150.
- Lukes S. (ed.) (1986) *Power*. Oxford: Blackwell.
- Milles R. (1999) „Racism as a concept“, *Racism*. Blumer, M.; Solomos, J. (eds.). Oxford: Oxford University Press: 344-355.
- „Racism and cultural diversity in the mass media. An overview of research and examples of good practice in the EU member States, 1995 – 2000“ (2002), Jessika ter Wall (ed.). Vienna: European Monitoring Centre on racism and Xenophobia (EUMC), European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (Ercomer)
- Smythe Dallas W. (2006) On the Audience Commodity and its Work. In: *Media and Cultural Studies. Key works*. Ed. By Durham, M., G. And Kellner, D., M. Blackwell Publishing 2006. pp. 230–256.
- Speech by Beate Winkler, Director of the EUMC. (2006) Euro Mediterranean Seminar „Racism, Xenophobia and the Media: Towards respect and understanding of all religions and cultures. [http://eumc.europa.eu/eumc/material/pub/general/euromed_speech_dir_220506_en.pdf]
- van Dijk T. A. (1993) „Analyzing Racism Through Discourse Analysis. Some Methodological Reflections“. In: *Race and Ethnicity in Research Methods*. Stanfield J.H., Dennis R. M. (eds.), Newbury Park, London, New Delhi: International Educational and professional Publisher.
- van Dijk T. A. (1993) *Elite Discourse and racism*. Newbury park, London, New Delhi: Sage Publications. International Educational and professional Publisher.
- van Dijk T. A. (1999) „Discourse and racism. Editorial“. *Discourse & Society*. Vol. 10(2): 147-148.
- van Dijk T. A. (2000) *Ideology. A Multidisciplinary approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- van Dijk T. A. Second draft, March 29, 2005. „Elite discourse and institutional racism“, Universidad Pompeu Fabra, Barcelona. [<http://www.discourses.org/Teun.html>]
- Webster F. (2005) Informacinės visuomenės teorijos. Margi raštai.
- Wodak R., Reisigl M. (1999) „Discourse and racism: European perspectives“. *Annual Review Anthropology*. Nr. 28:175.
- Национализм, ксенофобия и нетерпимость в Современной России* (2002) Москва: Московская хельсинкская группа.

ŠALTINIAI

- „Atidaryta sinagoga virto žydų rietenų arena“ (2004), *Respublika*, 2004 08 02, Nr. 176(4324).
- Balikienė B. (2005) „Lietuvos musulmonai renkasi vietą mečetei“, *Lietuvos žinios*, 2005 08 13, Nr. 187 (11 221).

- Bartkevičius T. (2005) „Taboras: gydyti ar išardyti?“, *Respublika*, 2005 09 14, Nr. 213 (4665).
- „Be pykčio“ – interneto pasaulis: kalba, kultūra, politika“ (2005), OMNI, 2005 04 25.
- BNS (2005) „Lietuvos musulmonai renkasi vietą mečetei“, DELFI, 2005 08 13.
- Byčienė D. (2005) „Kybartų čigonų mokykla nevilioja“, *Respublika*, 2005 12 16, Nr. 292 (4744).
- Čiužauskas D., Pocius J. (2005) „Žydų turtas už pusantro milijardo litų“, *Respublika*, 2005 03 21, Nr. 65 (4517).
- Dargužienė N. (2006) „1. Ne jūros ošimas nustelbia susikalbėjimą“, *Respublika*, 2006 11 06, Nr. 253 (5008).
- Dargužienė, N. (2006) „2. Ne jūros ošimas nustelbia susikalbėjimą“, *Respublika*, 2006 11 07, Nr. 254 (5009).
- Diliūnaitė L. (2005) „Kommentarai internete: etninio nepakantumo apraiškos“, DELFI, 20050317.
- Girdvainis J. (2005) „Žydų turto sąrašė – prabangūs pastatai“, *Respublika*, 2005 03 15, Nr. 60 (4512).
- Grigaliūnaitė V. (2005) „Kova su narkotikais Vilniuje – nusikaltimas?“, *Vilniaus žinios*, 2005 09 16, Nr. 37(1286).
- Gurevičius A. (2004) „Taboras – neįveikiamas mirties fabrikas“, *Respublika*, 2005 10 09, Nr. 235 (4383).
- „Internetinėje DELFI konferencijoje – apie etninį nepakantumą internete“ (2005), DELFI, 2005 04 18.
- Jasinskaitė E. (2006) „Vidurinės mokyklos Klaipėdoje turi išlikti“, *Respublika*, 2006 07 05, Nr. 150 (4905).
- Kuizinaitė M. (2005) „Taboro lūšnių krosnyse smilksta net grindų lentos“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2005 12 22, Nr. 248 (2581).
- Kuizinaitė M. (2006) „Čigonų problemos vis tos pačios“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2006 06 15, Nr. 115 (2692).
- Landsbergis V. V. (2005) „Gelbėk mus nuo pikto (mintys apie internetinius komentarus)“, DELFI, 2005 05 03.
- Liškauskaitė R. (2005) „600 milijonų litų: tiek Vilniuje vertas turtas, kurio nori žydai“, *Respublika*, 2005 03 17, Nr. 62 (4514).
- Madsen G. (2005) „Kommentarai neturi tautybės (įžvalgos iš interneto komentarų)“, DELFI, 2005 04 18.
- Mickutė L. (2004) „Žydų kaltinimai šokiravo prezidentą“, *Respublika*, 2004 11 09, Nr. 260 (4408); „Žydai siekia susigrąžinti turtą“ (2005), *Lietuvos rytas*, 2005 03 08, Nr. 55 (4319).
- Mikšys M. (2005) „Internetiniai komentari: kodėl Dievas nužudė kačiuką?“, DELFI, 2005 06 02.
- Razmytė J. (2004) „Čigonų šeimoms Kirtimų taboras – nebemielas“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2004 03 02, Nr. 42 (2110).
- „Respublikoje“ – žydų pretenzijos į turtą“, (2005) *Respublika*, 2005 03 16, Nr. 61 (4513).
- Sostinės inf. (2004) „Čigonams savivaldybė pasiūlė tvarkyti parkus“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2004 10 06, Nr. 232 (4192).
- Sostinės inf. (2005) „Valdininkai čigonus ragins dirbti“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2005 12 14, Nr. 242 (2575).
- Sostinės inf. (2005) „Taboro gyventojams tiesiama pagalbos ranka“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2005 01 19, Nr. 12 (2345).
- Strikuliėnė O. (2005) „Kaune žydai atsiimtų beveik visą Laisvės alėją“, *Respublika*, 2005 03 18, Nr. 63 (4515).

- Tracevičiūtė R. (2005) „Musulmonai žada melstis Seime“, *Lietuvos žinios*, 2005 08 22, Nr. 193 (11 227).
- Trinkūnaitė S. (2005) „Čigonų lūšnos Kirtimuose išnyks dar negreitai“, *Lietuvos rytas/Sostinė*, 2005 11 03, Nr. 213 (2546).
- Ulevičius L. (2005) „Internetas – naujosios liumpenų revoliucijos laukas!“, *OMNI*, 2005 04 27.
- Vakarytė S. (2004) „Žydai pykstasi dėl būsimo turto“, *Respublika*, 2004 08 04, Nr. 178 (4326).
- Vaičiulytė R. (2005) „Likę objektai Lietuvoje, į kuriuos pretenduoja žydai“, *Respublika*, 2005 03 19, Nr. 64 (4516).
- Vaičiulytė R. (2005) „Šiauliuose žydai nori ir to, ko neturėjo“, *Respublika*, 2005 03 19, Nr. 64 (4516).
- Vaiseta T. (2005) „Žydų sąrašė – vėl nauji objektai“, *Respublika*, 2005 03 08, Nr. 55 (4507).
- Vaičiulytė R. (2006) „Žydai pykstasi dėl grąžintino turto“, *Respublika*, 2006 01 05, Nr. 2 (4757).
- „Vilniaus totoriai negaus iš savivaldybės sklypo Antakalnyje mečetės statybai“ (2005), *DELFI*, 2005 08 23.
- „Vilniaus totorių netenkina pasiūlymai dėl mečetės“ (2005), *Lietuvos rytas*, 2005 08 24, Nr. 195 (4459).
- Vincevičiūtė E. (2004) „Dovana rusakalbių mokyklai – A. Puškino vardas“, *Lietuvos rytas*, 2004 07 13, Nr. 159 (4307).
- Zimblienė D. (2006) „Į darbo rinką bus mestas čigonų desantas“, *Lietuvos rytas*, 2006 03 29, Nr. 72 (4639).
- „Žydų rietenos virsta gąsdinimais rusų tankais“ (2004), *Respublika*, 2006 04 31, Nr. 201 (4349).
- „Žydų turto sąrašą teks tikrinti“ (2005), *Lietuvos rytas*, 2005 03 09, Nr. 56 (4320).
- „67 proc. DELFI skaitytojų nepritaria mečetės statymo Vilniuje planams“ (2005), *DELFI*, 2005 08 17.

Ethnic Topics and Intolerance in Lithuanian Media: Analysis of Daily Newspapers

Vida Beresnevičiūtė, Monika Frėjutė-Rakauskienė

INSTITUTE FOR SOCIAL RESEARCH

SUMMARY. This article focuses on an analysis of the representation of ethnic minorities, refugees, immigrants, and other groups, as well as other ethnic topics, in the Lithuanian press. It aims to disclose the dominant characteristics ascribed to these groups. The analysis is based on a classification of the manifestations of ethnic intolerance in the mass media, which ranges from open, aggressive and recognisable forms to subtle, implicitly rendered forms of intolerance. The article presents the general results of monitoring carried out by the Centre of Ethnic Studies of ethnic topics in the Lithuanian press. It includes examples of ethnic intolerance and xenophobia in the Lithuanian press. The analysis is based on data from 2005.

The results of the analysis demonstrate a significantly growing amount of information on ethnic issues, but the content of the information is exclusively negative. The ethnic or religious groups mentioned most often in the Lithuanian press occur in the following sequence according to fre-

quency: Russians, Jews, Roma, Muslims, and immigrants. These groups are ascribed strongly negative characteristics, while little attention is paid to their real problems. The information also remains one-sided, without including the opinion of minorities or allowing them to participate in a dialogue. Each group is related to a specific topic in the press: in the case of Russians, political issues dominate; in the case of Jews, the issues are centred around the restitution of real estate; in the case of Roma, the focus is on criminal news (especially drug dealing) and an exhaustive description of everyday life and living conditions; and in the case of Muslims and immigrants, the spotlight is on ascribed cultural characteristics. In most cases, ethnic intolerance is constructed through relatively „weaker“ forms of ethnic intolerance in the press (e.g. creating a negative image of the ethnic group while using a certain „tone“ in a text or mentioning an ethnic or religious group within a humiliating context, etc.) and is closely related to the strengthening of negative attitudes among the public and tendencies of ethnic intolerance towards certain ethnic groups.

The Lithuanian press tends to repeat the opinions dominating in the European media, which emphasise cultural differences rather than the social problems that are faced by groups such as refugees, immigrants, or Chechens. While confronting new immigrant groups, the Lithuanian press emphasises threatening aspects by focusing on conflict in refugee reception centres, illegal activities, etc. and in that way inciting xenophobic attitudes. This discourse has been stable during the past several years; the discrimination faced by non-Lithuanians and immigrants, facilitation of their integration, and reasons for asylum seeking are still rare topics of discussion. Comparative studies of the European Union member states confirm that once established the negative discourse regarding migrants or ethnic minority groups tends to dominate. It also becomes a „fixed“ menu in which the description of an event occurs in an iterative sequence of statements, actions and conclusions. Small communities, however, have limited opportunities to influence the informational background and context.

It is worth noticing that increased attention to different ethnic groups in the Lithuanian press corresponds to the data of public opinion polls that indicate stronger negative attitudes towards certain ethnic groups. According to the results of the polls, the ethnic intolerance towards the Roma is the highest. The intolerance of Lithuanian people towards Muslims and immigrant groups is also increasing together with growing attention in the media. The assumption that information about ethnic groups in the media may constitute a significant factor in the changes in public opinion should therefore not be rejected.